

Virág Gábor (Újvidéki Egyetem)

A NEM-mel keresztülhúzott ÉN

(A kisebbségi magyar nem.)

„Élt egyszer egy keleti kalmár, akinek volt egy papagája. A papagáj egy napon felborított egy olajosüveget. A kalmárt elfogta a mérge, és botjával fejbe vágta a papagájt. A madár attól fogva nem beszélt többé, pedig azelőtt igen értelmesnek mutatkozott.”¹

Homi Bhabha Frantz Fanon *Black Skin, White Mask*jának 1986-os kiadásához írt előszavában Fanon hangját „a hirtelen felnyíló törés” pozíciójával definiálja, melynek jellemző kifejezése: „A néger nem”. Egy olyan mondat, mely – mint arra Szamosi Gertrud rámutat – semmiféle információt nem hordoz, „hanem jelzi magának a metapozíciónak, a kimondás értelem háttérének a zártságát, hiszen nem tudjuk meg, hogy mi a tagadás tárgya, csak a ’nem’ lebeg a meghatározatlan szemantikai térben”². Az én-teremtés lehetőségét csak a Másikkal szembeni önmeghatározás teszi lehetővé, a szubjektumnál sokkal fontosabbá válik az Idegen, a másik szubjektum. „A néger nem” mondat kimondásával ráadásul nem csak az állítás tagadottjának identitása, hanem a vele ellentétezett fehér ember sem válik valamivé, hanem saját identitása kerül a meghatározatlanság szövevényébe.

Az idézett mondat számunkra annyiban érdekes, mert felveti a kérdést, alkalmazható-e ugyanez egy kisebbségi, nevezetesen a vajdasági magyar identitás önmeghatározására. Kimondható-e a mondat parafrázálva, mondhatjuk-e azt: „A kisebbségi magyar nem.”

Hogyan tévedtünk a posztkolonialitás mezejéről egy kisebbségi magyar irodalom területére? Hogyan használhatóak a gyarmatosítással kapcsolatos viszonyrendszerek és fogalmak (hogy csak néhányat említsünk: idegenség, száműzöttség, marginalitás, periféria, peremvidék stb.) egy olyan irodalom leírására, mely nemrégiben önmeghatározásként előszeretettel hangoztatta Tolnai Ottó elhíresült

¹ Nossrat Peseschkian: A tudós és a tevehajcsár. Helikon Kiadó, Budapest, 1991. 10.

² Szamosi Gertrud: A posztkolonialitás. Helikon, 1996/4. 424.

metaforáját, mely szerint abban különbözik az egyetemes magyar irodalom többi részétől, hogy csak neki van tengere. Bár az is igaz, hogy – amint arra Rorty rámutat – Donald Davidson nézete szerint egy metaforát bevetni a beszélgetésbe annyi, „mint megszakítani azt egy grimasz erejéig, vagy kihúzni egy fényképet a zsebből és megmutatni azt, arcul csapni vagy megcsókolni azt, akivel társalgunk. Egy metaforát a szövegbe vetni olyan, mint dőlt betűt, illusztrációt, vagy egyéni központozást, egyéni tördelést használni.”³

A kérdés feleslegessé válik, ha tudjuk, a posztkoloniális elmélet ma már nem csupán azokat a kultúrákat tárgyalja, melyek gyarmati múlttal rendelkeznek, hiszen minden olyan etnikai öntudatformálódásnak létezik posztkoloniális olvasata, amelyet különböző identitású közösségek hatalmi törekvései alakítottak. Szamosi Gertrud itt látja azt a kapcsolódási pontot, „ahol a közép-európai történelem is a sokrétű metahermeneutikai értelmezés lehetőségét ígéri, hisz világunk szerencsétlenül gazdag a sokszor kölcsönös kolonizálások szövedékéből font értelemképzési hálókban.”⁴ A posztkoloniális értelemképzési stratégia motorja nem a dialógus, hanem a kényszer, nem a feltárás működik benne, hanem az elfojtás.

Az általam vizsgálni kívánt szövegek szerzője, Végel László maga is hivatkozik a posztkolonializmus egyik nagyhatású gondolkodójára, Edward Saidra: „Az értelmiségi metaforikus értelemben vett száműzöttsége nem más, mint nyughatatlanság, mozgékonyosság, önmagunk és mások eszméinek folytonos megkérdőjelezése.”⁵ Dolgozatom elsősorban a szerző *Exterritórium* című könyvének a szövegén belül képződő identitások, a kisebbségi magyar identitáskonstruálódás mechanizmusára szeretnék rákérdezni, mint a fentiekből kiderült, elsősorban a posztkoloniális fogalomtárával operálva, a szerző más szövegeit is bevonva a kontextusba. Az *Exterritórium* ugyanis az írói lehetőség sajátosan kelet-európai és ezredvégi változatáról is szól. A végletes és végleges otthontalanságról, a sehová-sem-tartozásról a kelet-európai posztkommunista katasztrófafolyamat legkatasztrófálisabb leágazásában, a balkániban.⁶

³ Richard Rorty: Esetlegesség, irónia, szolidaritás. Jelenkor, Pécs, 1994. 33.

⁴ Vö: Szamosi: Uo. 418.

⁵ Végel László: Időírás, időközben, Családi Kör-Noran, Újvidék, Budapest, 2003. 111.

⁶ Takács Ferenc: Senkiföldjén. Mozgó Világ, 2001/5. <http://www.mozgovilag.hu/2001/05/maj17.htm>

Derrida a francia-maghrebiság lényegét a *par excellence* francia-maghrebi paradigmaticus példáján próbálva megfejteni, arról beszél, hogy a két szó közötti kötőjel csöndje „nem békít meg és nem csillapít le semmit, semmiféle gyötrelmet, semmiféle kinszenvedést. Soha nem fogja elnémitani ezek emlékét. Még súlyosbítja is a retteget, a sérüléseket, a sebeket. Egy kötőjel soha nem elegendő a tiltakozás, a harag vagy szenvedés kiáltásai, a fegyverek, a repülőgépek és bombák lármájának elfedéséhez.”⁷

Vajdaságban magyar kisebbségként élni a közelmúltig (a nyolcvanas évek végéig), ha nem is volt fenékgig tejfel, de mindenesetre (legalábbis a többi kisebbségi magyar társadalom, sőt az anyanemzet szempontjából is) irigylésre méltó dolognak számított. A titói szocializmus áldásai elrejtették, de legalábbis a perifériára szorították a negatívumokat. Az irodalmi élet viszonylagos szabadságot mondhatott magáénak, a Magyarországon *persona non grata*nak számító szerzők rendszeresen publikáltak a Jugoszláviában megjelenő magyar folyóiratokban. A kötőjel azonban, melyről Derrida beszél, ha csak implicite is, de ott feszült a jugoszláv és a kisebbségi identitás között. A látszat mögött, ha kimondatlanul is, de munkált a tudat, a vesztesek gyerekei a kompromisszumok tengerében győztesekként lubickolnak. „A túlélők történelme kapcsolatokban és konfliktusokban, kompromisszumokban és konszenzusokban folytatódik, ezek a mindenkori béke minimális feltételei.”⁸

A II. világháború után a versailles-i alapokon létrejött Jugoszlávia története szintén a túlélők történelme volt, ahol az a sajátos helyzet állt elő, hogy a győztesek és vesztesek szembenállása helyett a külső ellenség képe teremtődött meg, a Másik mindig kívülről fenyegetett, a testvériség-egység szellemében felnövő magyar nemzeti identitással rendelkező generációknak nem számítottak idegennek, esetleg csak különösnek a szerb, horvát, szlovén stb. kultúra szubjektumai. Reinhart Koselleck *Ellenségfogalmak* című írásában arra figyelmeztet bennünket, hogy „a belső-külső lehatárolások életszükségletek, ám veszélyessé válnak, amikor őket felhasználva szakítják meg a kapcsolatokat és akadályozzák meg a kompromisszumok létrejöttét,

⁷ Jacques Derrida: A másik egynyelvűsége. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1997. 23.

⁸ Reinhart Koselleck: Ellenségfogalmak. In: Szabó Márton (szerk.): Az ellenség neve. József Kiadó, Budapest, 1998. 13.

amikor a megállapodások kizáróak, és csupán arra szolgálnak, hogy konfliktusokat szítsanak, polgárháborút robbantsanak ki, háborút támogassanak, tömeggyilkosságokat tegyenek lehetővé.”⁹

A kapcsolatok megszakítása, a kompromisszumok létrejöttének megakadályozása, konfliktusok szítása, polgárháborúk kirobbantása, háborúk támogatása, tömeggyilkosságok lehetővé tétele ismerős fogalmak mindazoknak, akik kicsit is elmerültek az elmúlt másfél évtized történeteiben az egykori Jugoszlávia területén. A társadalmi diskurzuson belüli különbözőségek reprezentációjának Rorty szerinti értelmezése egy olyan megegyezésen alapuló átfedés a „végső szóhasználatok” között, amely mindaddig teret biztosít a másikkal való azonosulásra, amíg bizonyos szavak, mint „*előzékenység*”, „*illendőség*” és „*méltóság*”, a közös szókinés részét képezik.¹⁰ Ha volt is az ex-Jugoszlávia területén élő különböző nemzeti identitásokkal rendelkező szubjektumoknak közös szókinése, az a nyolcvanas évek végére feledésbe merült, helyét az erőszak, az elnyomás nyelve váltotta fel. Az *Exterritórium* így a gondolatok és nézetek rettenetes romhalmazát mutathatja be csak, az évtizedes hamisítványok és sok évszázados mítoszok törmelékeit.¹¹

A kulturális különbözőség témája – mint arra Bhabha rámutat – a társadalmi krízishelyzetek során kerül a felszínre, „az önazonosság igénye vagy a marginalitás pozíciójából lép elő, vagy a középpont megszerzésére tett kísérletben ölt testet.”¹² Az *Exterritórium* története, vagyis Szerbia és Montenegró 1999-es NATO-bombázása mindenféleképpen olyan krízishelyzetnek tekintendő, melynek során az önazonossággal kapcsolatos kérdések a folyamatos önelemzésre kényszerítenek. A menekülés, rejtőzködés megkettőzöttségének képei (egyrészt a bombák, másrészt a fenyegető, alárendelt szerepre kényszerítő Másik elől) a szövegben szükségszerűen az útkeresés motívumait kutatják:

“Ültetek a sötétben, meg sem mozdultatok, a lehetetlen fogságában éreztétek magatokat. A lehetetlen lett a börtönöd. Ki tudja, meddig még. Azon törted a

⁹ Uo.

¹⁰ Vö: Homi K. Bhabha: A posztkoloniális és a posztmodern. Helikon, 1996/4. 504.

¹¹ Reményi József Tamás: Az európai fattyú.<http://es.fullnet.hu/0114/kritika.htm#remenyi>

¹² Bhabha: Uo. 489.

fejed, hogyan viselkedj másnap a társaságban, az utcán. Nem tudtál semmi okosat kitalálni, csak azt... újra zakót veszel magadra, nyakkendőöt kötsz, tehát továbbra is úgy rejtezkedsz, mint eddig. Szórakozottan elmosolyodsz, ha sértő szavakat hallasz. Nem leszel jelen. Egyre kevésbé leszel jelen: begubózol anyanyelvedbe, s mérlegeled, hogyan múlik el feletted az idő.” [Végel, 2000.11.]

“A személyes és a közösségi traumák hátterében olyan, a korábban szilárdnak vélt önazonosságot felváltó bizonytalanságok, elfojtások, ellentétek és ellentmondások rejlenek, amelyek a tudatosan és öntudatlanul megélt traumák, veszteségek és szorongások identitásformáló erejét hangsúlyozzák.”¹³ Az *Exterritórium* hősnének anyja először a NATO-bombázások idején beszél a II. világháború utáni magyar tömegsírokról. A krízishelyzet hatására törnek felszínre az addig a tudatalattiba kényszerített traumák. Az anyához hasonlóan a vajdasági magyar kisebbség is közel fél évszázadon át hallgatott a felszabadítás/leigázás/gyarmatosítás után őt ért megtorlásokról.

“Elvitték, sepegték a közeli hozzátartozók, s magatehetetlenül széttárták karjukat; nem merték hangosan kimondani, hogy meggyilkolták őket. Ezt tette az utca népe több évtizeden át: széttárta a karját és lehorgasztott fővel várta, mit hoz a holnap. Évtizedeken keresztül hallgatott. Nem tett szóvá semmit, csak a karját tárta szét, magába fojtott mindent.” [Végel, 2000. 140.]

A múltról szóló folyamatos elbeszélésnek sorsszerű jelentősége van a közösségi mai és holnapi önmegértése szempontjából. A történet utat keres a nemzedékek között, hogy ha elfojtva is, de legalább krízishelyzetben újrafogalmazódjon. Spivak szerint az alárendelt nem tud megszólalni. Az alárendelt a véleményalkotásból, az érdekképviselésből, tágabb értelemben a társadalom és – jogfosztottsága folytán – önmaga irányításából kiszorul. A Másik diskurzusa és az alárendelt, elnyomott diskurzusa között fennálló kapcsolat a megszólalás/elhallgatás ellentétpár mentén konstruálódik meg.

¹³ Szamosi Gertrud: A skót nemzettudat posztkoloniális toposzai. *Korunk*, 2004/12. <http://www.korunk.org>

„Az erőszak az, ami beszél és jelentésre tör. Ily módon fel kell tárunk a diskurzus és az erőszak köztes mezejét, ami nem más, mint az emberi beszéd maga: diskurzus és erőszak elegye.”¹⁴ A nyelv az identitás legszemélyesebb rétegeit hozza felszínre, de egyúttal elárulja és megbélyegzi használóját. Az ember a saját alakzatát egy töredékes nyelv réseiben alkotja meg, állítja Foucault: „az ember valaha egy alakzat volt a nyelv két létmódja között; vagy inkább csak akkor jött létre, amikor a nyelv, miután a reprezentáció belsejében gyökeret vert és mintegy feloldódott benne, csak a saját szétforgácsolódása árán szabadult meg tőle.”¹⁵ Az *Exterritórium* nyelve maga is valahol az anyanyelv területének peremvidékén él, mondatszerkesztésén, de helyenként szókincsén is átüt a mindent meghatározó környezet nyelve.¹⁶

Mivel a nemzettudat szempontjából a nyelv szerepe kulcsfontosságú, a nyelven keresztül az identitás mélyebb összetevőinek a válsága is felszínre kerül.

“Egy nyilvános irodalmi fórumon együtt lépek fel Slobodan Šnajderrel – írja Végel –, akihez immár vagy harminc éves barátság fűz. Beszélek én is, aztán ő is. A horvát drámáiról bevezetőjében kitér arra, hogy először hallja, amint magyarul beszélek, s ő úgy érzi egy másik vagy talán egy új embert ismert meg. Cinkosan összenézünk. Mindketten tudjuk, hogy barátságunk ezzel elmélyült”. [Végel, 2003a. 117.]

Slobodan Šnajder mellett érdemes egy másik ex-jugoszláv identitással is bírót, szlovén író, Aleš Debeljak véleményét is meghallgatnunk, aki szerint nincs történelem történet nélkül. „Mind az egyes ember, mind a közösség reménye és félelme csak az elbeszéléssel hozzáférhető, az elbeszélés segítségével keresi az utat nemzedékről nemzedékre.”¹⁷

A generációk közötti identitásképzés különbségeire jó példa az *Exterritórium*ban megjelenő szülők és gyermekük közötti értelmezési folyamat. A

¹⁴ Paul Ricoeur: Erőszak és nyelv. In: Szabó Márton (szerk.): Az ellenség neve. József Kiadó, Budapest, 1998. 126.

¹⁵ Michel Foucault: A szavak és a dolgok. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 431.

¹⁶ Ladányi István: Kívül. <http://es.fullnet.hu/0114/kritika.htm#ladanyi>

¹⁷ Aleš Debeljak: Otthon és külföld. Jak-Jelenkor, Budapest-Pécs, 1998. 119.

szülőknek az anyaország valamiféle misztikus helynek számít. Az apa illegális határátlépéseinek, az anya budapesti utazásának története Derridát erősíti: “Az anyaország, a Fő-Anya-Haza-Város, az anyanyelv városa – íme egy hely, amely távoli országgént szerepel, holott nem az, közeli, mégis távoli, nem idegen [*étranger*], ez túl egyszerű volna, mégis különös [*étrange*], fantasztikus és kísérteties.”¹⁸ Az anya Budapestre utazását egyrészt a titokzatosság, másrészt a kíváncsiság fénye övezi:

“Anyád azonban soha sem járt Magyarországon, még a zöldhatáron sem lopakodott át, ezenkívül kíváncsibb természetű volt, s ajánlatodra azt válaszolta, rendben, ő pedig utazni fog. De hozzátette: nem kell elhíresztelni, a legjobb lesz, ha a szomszédságból senki sem tudja meg, hogy Magyarországra készül. Azt kell mondani, Újvidékre utazik, ennyi az egész. Nem értetted, miért titkolózik.” [Végel, 2000.45.]

Az anya később soha nem beszél arról, hogy egyszer életében Budapesten járt.

Egy csoport tagjainak ábrázolásakor az autentikusság vagy inautentikusság kérdése korábban még csak fel sem merült. “Shakespeare esetében sem a zsidó, sem a mór alakjának hitelességét nem kérdőjelezték meg azon az alapon, hogy mind a zsidó, mind a mór figuráját egy fehér protestáns angol alkotta meg, ráadásul etnikai csoportjuk tipikus képviselőinek láttatta őket.”¹⁹ Egy csoport elnyomása gyakran vonja maga után azt, hogy nőtagjainak különleges erotikus vonásokat tulajdonítanak. Az egyes csoportokhoz tartozó nők erotikus képességeiről szóló történetek általában a csoportkizsákmányolás szerves részét képezik, mivel olyan kitalált különbséget vezetnek be, amely agresszió tárgyává teszi a nőket, s ugyanakkor az egész csoport megalázását jelképezi.²⁰

„A magyarok se nem osztanak, se nem szoroznak, nyimnyám alakok. Még hadseregük sincs! Nincs pénzük rá. Csak a magyar nők érnek valamit.” [Végel, 2000. 20.]

18 Derrida, Uo. 64.

19 Heller Ágnes: Önreprezentáció és mások reprezentációja. Kritika, 1996/12. 4.

Vagy:

„Megveregették a vállad, a magyar nők, az a valami. Milyen odaadók! Csak inteni kell, s máris vetkőznek.” [Végel, 2000. 43.]

A vajdasági magyar kisebbség iránti „olcsó és útszéli” viszonyulás már a hatvanas évek végén ismeretes volt: „Ismereteim alapján...az újabban divattá vált felfogásra hivatkozom, amely a könnyű, erkölcstelen életet élő nők szerepeire rendre Éváknak, Rozikának, Ilonkának, Jolánoknak, Ágneseknek, Zsófikáknak, Micikéknek” osztja ki” – idézi Gerold Lászlót Szerbhorváth György, majd hozzáteszi: „még akkor is, ha ezen szerb írók nem az ujjukból szopták ezt, hanem mintegy a szerb férfiak körében széleskörűen elterjedt véleményt terjesztettek tovább.”²¹

A Rorty által végső szótárnak nevezett szókészlet, mely használóinak nem tesz lehetővé nem-körkörös érvelési lehetőséget, a nyelvvel való cselekvés határait is kijelöli. Ezen túl csak a reménytelen passzivitás vagy az erőszakhoz való folyamodás van. A végső szótár kimerülése utáni passzivitás vagy erőszak a szubjektum helyét is kijelöli az elnyomó illetve az alárendelt szerepkörében. Ezek a diszkurzív folyamatok határozzák meg az adott társadalomban élők gondolkodását és tevékenységét, és ebből következik, hogy a diskurzus során az erősebb kultúrák kisajátítják a gyengébbeket. A történelmi folyamat nem választható szét egy-egy hősi, forradalmi aktus által határolt, egymással össze nem függő részre, hanem hatalmas, névtelen diszkurzív mozgásokból áll. Végel mintha arra próbálna rámutatni, a szerb nemzeti identitás ideológiája éppen ezt nem fogadja el, számára a történelem csak a győztes háborúból áll, mindaz, ami közben történt elfelejtődött, rejtve marad, a tudattalanba száműzik.

„A szerb nép ártatlan, soha senkit sem bántott, szerb katona idegen területre soha nem lépett, soha nem hódított. Senkinek sem jut eszébe a híres királyi mondás 1913-ból, amikor a szerb hadsereg bevonult Albániába: Ne pazaroljátok rájuk a lőszert, karókkal verjétek őket agyon! A katonák megfogadták a parancsot: így cselekedtek. Mit keresett a szerb hadsereg

²⁰ Murray Edelman: Politikai ellenségek konstruálása. In: Szabó Márton (szerk.): Az ellenség neve. Jósöveg Kiadó, Budapest, 1998. 114.

²¹ Vö: Szerbhorváth György: Vajdasági lakoma. Kalligram, Pozsony, 2005. 227.

Bulgáriában, Temesvárott és Pécsen? Mit keresett Eszék alatt és Szarajevó körül? Nem, erről hallgatni kellett. Lepelt rá!.” [Végel, 2000. 59.]

A kulturális kiszakítottság tapasztalatának toposzai Végel könyvében azonban nem csak a másik nemzeti identitással, hanem az anyaországi identitással szemben is megfogalmazódnak, nemcsak valami külső erővel szemben konstruálódnak meg, hanem jelzik az identitás mélységes belső megosztottságát is. A magyar nemzet egyik legtöbbet emlegetett jellemzője a megosztottság, mely nem csupán valami külsővel szemben jelent különbséget, ellentmondást, szembenállást. Az *Exterritórium*ban, de Végel más szövegeiben is rendszeresen ismétlődnek az anyaországi magyarságnak a határon túli nemzetrésszel szembeni értetlensége.

„Végre találok annak a bácskai magyar fiatalembernek a szüleivel, akik a kosovói háború elől Magyarországra menekült... Menekülttáborokban sínylódtak, néhányat közülük vissza akartak toloncolni, hogy teljesítsék alkotmányos kötelességüket. Mármost azért, hogy jelentkezzenek a szerbiai sorkatonai szolgálatra, jelentették ki a magyar csinyovnyikok. Kérdezem a szülőket, hogy tetszettek nekik a milleneumi látványosságok. Lehajtott fővel álltak előttem. Csak ebből a mozdulatból olvastam ki, mit éreztek.” [Végel, 2003a. 30.]

Az azonos nemzeti, de többségi identitással rendelkezőkkel szemben is az elhallgatás, elfojtás reflexei lépnek életbe. A szembenállási mechanizmus működése, ha nem is teljesen azonos, de mindenféleképpen fájdalmasabb tud lenni.

„Lehorgasztott fejjel ballagsz a pesti utcákon. Vagy epigon leszel, vagy marginális. Gondterhelten emeled fel a fejed, véded marginalizmusod, mint függetlenséged egyetlen lehetséges formáját anyanyelvi kultúrádban.” [Végel, 2003b. 72.]

„Vannak olyan tragikus helyzetek – írja Heller Ágnes –, melyekben nincsenek jó választások. Például amikor egy kisebbségi csoportot a többség lebecsül, elnyom vagy – alternatívaként – frusztrálttá tesz. Ebben az esetben biztosak lehetünk abban,

hogy a kisebbségi csoportot a többség nem reprezentálja megfelelően (és fordítva). Az önreprezentációt követelő kiáltás ekkor az identitás megőrzésének hangja is.”²²

„Ne ismerd meg önmagadat – Egyre kevésbé ismerem önmagam, s ez a felismerés marcangol, amióta megbizonyosodtam róla, hogy sohasem leszek szabad. Ez pedig több mint politika: élethelyzetről van szó. Amit nem értenek meg sem az anyanyelvi kultúrámban, sem ott, ahol élek. Mi maradt tehát hátra? Háborogva papírra vetem a mondatot: Légy hű magadhoz és helyzetedhez, tehát ne ismerd meg önmagadat!” [Végel, 2003a. 39.]

A nyugati modernitás egyik legnagyobb bűne, Nietzschével szólva, azzal a kérdéssel kezdődik, "kik vagyunk", "mik vagyunk".²³ A kérdés Végelben is megfogalmazódik. A „Ki vagyok?” én-konstruáló kérdésére Magyarországon: idegen, Szerbiában: magyar a válasz. Az önéletrajzi emlékezés Derrida szerint semmiféleképpen nem azonosságot, sokkal inkább azonosulást felételez. “Egy azonosság soha nem adott, kapott vagy megszerzett, nem, egyedül csak az azonosulás végeérhetetlen, meghatározatlanul agyrémszerű folyamata tart.”²⁴ Freud emlékeztetése alapján tudjuk, az írás ábrándja csupán a valóságban történő cselekvés kiegészítője és nem alternatívája. A szöveg performatív struktúrája a diskurzus narratív struktúrájának lehetőségét nyitja meg, amely elősegíti a marginalitást, a kisebbségi lét, az alárendeltség azon hatóerőinek felszínre jutását, amelyek az elméleten keresztülli gondolkodásra ösztönöznek.

Végel hű marad az általa idézett Said gondolataihoz: az identitás megteremtését az állandó nyughatatlanságra, mozgékonyásra, önmagunk és mások folytonos megkérdőjelezésére alapozza. Fluktuáló identitást hoz létre, mely az állandó úton levésben, útkeresésben dekonstruálja folyamatosan a szubjektumot. Az *Egy makró emlékiratai* első fejezetének címében („*Emberek, az istenért, hova rohantok?*”)

²² Heller Ágnes: Önreprezentáció és mások reprezentációja. *Kritika*, 1996/12. 4.

²³ Vö.: Edward Said-Christoph Burgmer: Bevezetés a posztkoloniális diskurzusba. <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre28/said.htm>

²⁴ Derrida, uo. 45.

megfogalmazódó másoktól elkülönülő mégis valamiféle kollektív identitás („Az utóbbi időben egyre többször rám tör az egyedüllét érzése. Már pedig én azt szeretem, ha emberek vesznek körül, ha nagy csoportokban mászkálhatok, szeretem, ha egyszerűen beleolvadhatok a tömegbe” [Végel, 1993. 145.]), a főhősben egy deklaszáldott, marginalizált, alárendelt személyiségkonstrukcióra mutat rá, ahol a szubjektum folyamatosan saját helyét keresi a Másik által kijelölve azt. Mindez azonban újra- és újraíródik:

„Minden elmúlik”, gondoltam, és elnevettem magam. Persze, csak magamban. Rágyújtottam, és egy mélyet szippantottam. Kezemmel a cigarettát babráltam. „minden elmúlt”, ismételtetem, s megbékélt szívvel hallgattam a vonat zakatolását. És holnap újra megismételhetem. És holnapután is. Mindig, amíg csak élek.”[Végel, 1967.183.]

A fenti bekezdés 1993-ra ekképpen fogalmazódik át:

„Minden elmúlik, gondoltam magamban. Rágyújtottam egy cigarettára. Mélyet szippantottam a füstből. Úgy éreztem magam, mint aki most riadt fel egy kellemes álomból. Vagy éppen azt álmodja, hogy felriadt. Ki tudná megmondani ezt pontosan. Senki. Senki sem tudja pontosan megfigyelni, miközben a sűrű ködben tévelyeg, hogyan tűnik el a másik ember egy közeli ködfelhőben. Lehet, hogy már minden végleg lezáult, gondoltam magamban, miközben a vonat zakatolását hallgatva a cigarettával babráltam. Holnap megismétlem ezt a mozdulatot. Megismétlem minden áldott nap. Ameddig csak élek. Mindig.” [Végel, 1993.128.]

Az újraírás nem csak a narratívában okoz finom kis elkülömböződések, hanem maga a szubjektum is átkonstruálódik általa. A folyamatos ismétlés nem csupán a mozdulatra vonatkozik, hanem a diskurzusra magára is.

2003-ban megjelent naplójegyzeteinek végén Végel az *Én és a nem* című jegyzetben ekképpen fogalmaz:

„Én, én, én, írta Gombrowicz. Nem, nem, nem, írom a lapszélre. A NEM több mint az ÉN. A NEM-ÉN a legtöbb. A NEM-mel keresztülhúzott ÉN.” [Végel, 2003a. 300.]

Vagyis nyugodtan kimondhatja: A kisebbségi magyar nem.

Az Exterritóriumban képződő identitás Barthes anakronisztikus szubjektumát idézi: „Úgy írom meg magam, mint aktuálisan rossz helyen lévő szubjektumot, akit túl későn jött vagy túl korán (a túl sem sajnálkozást, sem hibát, sem balszerencsét nem jelent, csak éppen egy nulla helyre utal): anakronikus szubjektum, mely sodródik.”²⁵ Az alárendelt némaságát csak a remény szólaltatja meg. A remény arra, hogy a folytonos újraírás által a lehető legjobb ént alakíthatjuk ki önmagunk számára. Az ellenszegülés az identitás megteremtődésének azonban mégsem jelent válságot: a nyelv, melyet beszél, az önmagának-ellenszegülés nyelve. Eldönthetetlen azonban, hogy ez a szubjektum bukását vagy diadalát jelenti-e.

Hivatkozott irodalom:

Végel László: Egy makró emlékiratai, Forum, Újvidék, 1967.

²⁵ Roland Barthes: A szöveg öröme. Osiris, Budapest, 1996. 113.o.

Végel László: Újvidéki trilógia, Jelenkor, Pécs, 1993.

Végel László: Exterritórium, Jelenkor, Pécs, 2000.

Végel László: Időírás, időközben, Családi Kör-Noran, Újvidék-Budapest, 2003a.

Végel László: Hontalan esszék, Jelenkor, Pécs, 2003b.